

Я. Р. Самуйлік, Д. С. Брышцен (г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)

ДА ФАНЕТЫЧНЫХ АДМЕТНАСЦЕЙ ГАВОРКІ ВЁСКИ ПАВІЦЦЕ КОБРЫНСКАГА РАЁНА

Вёска Павіцце (аграгарадок) – цэнтр і адзіны населены пункт аднайменнага сельсавета – размешчана за 49 км на паўднёвы ўсход ад раённага цэнтра горада Кобрына. Паводле пісьмовых крыніц, паселішча вядома з 1546 г. (паводле іншых пісьмовых крыніц, паселішча ўпершыню згадваецца ў 1565 г.) у складзе Ратненскага павета Холмскай зямлі Каралеўства Польскага. На захад і поўнач ад сяла пачыналася тэрыторыя Берасцейскага і Кобрынскага паветаў Вялікага Княства Літоўскага. На 3 лістапада 2021 г. у Павіцці налічвалася 1274 жыхары і 527 гаспадарак (апошнія статыстычныя даныя па гэтай вёсцы атрыманы ад супрацоўніцы Павіццеўскага сельсавета Святланы Іванаўны Мілашэўскай) [1, с. 21; 2; 3; 4, с. 173; 5, с. 18, 20, 598; 6, с. 95–99, 144, 226].

Дыялектны матэрыял у вёсцы Павіцце (мясцовыя назвы: *Пов'іт'*; жыхары: *пов'ітц'е*, *пов'ітец'*, *пов'ітка*) быў запісаны ў ліпені-жніўні 2020 г. студэнтам 2 курса факультэта электронна-інфармацыйных сістэм Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта Дзмітрыем Сяргеевічам Брышценам ад мясцовай жыхаркі Ганны Сцяпанавы Брышцен (1940 г. н.). Для запісу дыялектнага матэрыялу экспаратарам былі выкарыстаны праграма «Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка» (дапрацаваны варыянт) [7, с. 32–35], т. зв. вялікая (новая) праграма: «Як у вас гавораць?» (рукапіс), дадатковыя апытальнікі (рукапісы).

Разгледзім асноўныя фанетычныя асаблівасці гаворкі вёскі Павіцце Кобрынскага раёна.

Для даследаванай гаворкі характэрны шасціфанемны склад галосных гукаў [i], [ы], [e], [a], [o], [y]. Да ліку найбольш значных і спецыфічных прымет гаворкі адносіцца рэалізацыя галоснага [o'] (сярэдні паміж гукамі [o] і [y]) на месцы *o ў ненаціскным становішчы пасля цвёрдых зычных: *vo'da*, *do'roha*, *ko'rova*, *ho'lo'va*, *mo'lo'ko*, *mo'roz*, *po'no'ch'e* 'цёмна', *ho'lo'd*, *ho'lo'd* і інш. Аднак у канцавых адкрытых складах *o захоўваецца: *ci'no*, *li'to*, *sa'lo*, *je'eto* 'жыта', *vi'isko* і інш. Разам з гэтым тут назіраецца замена этымалагічнага *a галосным [o]: *zamo'k* 'замок', *sodo'k* 'садок', *trova* 'трава', але *sad'e'te* 'садзіць'.

Адна з найбольш яркіх і паказальных фанетычных асаблівасцей гаворкі – гэта вымаўленне галоснага [e] ў наступных пазіцыях: на месцы *e, *a, *ъ ў складах пад націскам пасля мяккіх і паўмяккіх зычных: *po'm'nev*, *po'm'nev* 'памяў', *mi'eso* 'мяса', *mi'eta* 'мята', *po'hl'edav*, *po'hl'edav* 'паглядаў', *vz'ev*, *vz'ev* 'узяў', *zn'ev*, *zn'ev* 'зняў', *ze't* 'зять', *ni'et* 'пяць', *pr'ele* 'прапі', *je'ela* 'жала', *si'epka* 'шапка', *je'eba* 'жаба', *ie'mka* 'ямка', *ie'blyko* 'яблык', *bo'ievc'a* 'баяўся', *ieho'de* 'ягады', *iesen* 'ясень', *je'er* 'жар', *de'd'ko* 'дзядзька' і інш.; на месцы *ы ў націскных складах пасля мяккіх губных: *ve'vy*, *ve'p'it'* 'выпі', *ve'sypav*, *ve'sypav* 'высыпаў', *hlyv'e* 'хлявы', *hp'ib'e* 'грыбы', *me* 'мы', *me'ush* 'мыш', *po'm'eju* 'памыю' і інш.; на месцы націскага *ы ў словах тыпу *валы*,

рыба, язык, сын, дым переважна пасля цвёрдых пярэднеязычных: *во'ле, р'эба, йазек, сен, дем*; на месцы *і ў націскных складах пасля мяккіх губных і ў націскных і паслянаціскных адкрытых складах пасля цвёрдых, часам паўмяккіх пярэднеязычных: *ро'б'эте 'рабіць, ло'в'эте 'лавіць, м'эска 'міска, куп'ев, куп'ев 'купіў, п'ісате 'пісаць, заб'ірате 'забіраць, хо'дете 'хадзіць, ко'сете 'касіць, невка 'ніўка, лепа 'ліпа, лете 'ліць, хо'деле 'хадзілі, ко'ле 'калі, жэ'это і інш.* Аднак у пераднаціскных складах на месцы *ы выступае гук [і] пасля мяккіх губных, на месцы *і – гукі [ы] і [і] адпаведна пасля цвёрдых і мяккіх пярэднеязычных: *б'ічок 'бычок, в'іте 'вы, в'ісоко 'высока, п'іл'ака 'пыл, заб'ірате, п'ісате, зыма, пр'іб'е і інш.*

Наступнай выразнай і адрознай адметнасцю гаворкі з'яўляецца наяўнасць галоснага [а] на месцы *е, *ь, *ѣ, *ѣ ў націскных складах звычайна пасля мяккіх губных, мяккіх і цвёрдых пярэднеязычных: *б'арух 'бераг, в'ачур 'вечар, до' м'ана 'да мяне, праб'ен, праб'ан 'грэбень, п'арш'і 'першы, куп'ац 'купец, дв'ар'е 'дзверы, п'ан 'пень, п'акло 'пекла, б'аз 'бэз, тр'аба, траба 'трэба, ц'ап 'цэп/прылада для малацьбы збожжа ручным спосабам, у выглядзе доўгай палкі (цапільна) з прымацаваным да яе гужыкам драўлянага біча' і інш., але: м'ад і мйод 'мёд'. Аднак маюць месца ў падобных умовах і гукі [е], [е'] (галосны гук, сярэдні паміж [е] і [а]) переважна ў націскных і пераднаціскных складах пасля цвёрдых, зрэдку мяккіх і паўмяккіх зычных: *берох, в'ечор, до' м'ене', перш'ій, сестра, нед'іл'а 'нядзеля, дерево 'дрэва, дерно 'дэран', те'п'ар 'сёння, се'стра, не'д'іл'а, де'ре'во, де'рно, жэ'е'рде 'жэрдзе, те'н 'цень' і інш.**

Вельмі значная і істотная асаблівасць гаворкі – гэта рэалізацыя переважна галоснага [і] пасля мяккіх губных і заднеязычных на месцы *о ў новых закрытых складах пад націскам: *в'із, в'ін, дв'ір, м'іст, б'іл'ш, б'іб 'фасоля, п'іда'ш ([а']) – галосны гук, сярэдні паміж [а] і [е]), п'ідеш 'пойдзеш' і інш., але: в'іл і вул; за'ін 'загон /паласа, участак ворнай зямлі, поля', к'ін', к'іш, к'іл'ко, тх'ір і інш., але: к'ім і кыт. Аднак гук [ы] ў акрэсленай пазіцыі звычайна ўжываецца тут пасля цвёрдых пярэднеязычных: *ны'жка, ныж, ныс, ныч, с'ык, стыл' і інш., але: р'ів, р'ідны.**

Паказальнай і выразнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца таксама вымаўленне переважна галоснага [і] на месцы націскага *ѣ пасля мяккіх зычных: *л'іс, с'іно, сн'іх, л'іто, хл'іб, д'ід, в'ітер, в'ім'ор, кв'ітка, з'іл'л'е, м'іс'ац 'месяц, п'існ'а, по'р'ізав, по'р'ізав, р'ічка, 'ор'іх'е ([ʰo]) – вымаўленне прыгукі [v] перад галосным [о] ў пачатку слова) 'арэхі, д'івч'іна, св'іт, ц'іўка 'цэўка/прыстасаванне ў выглядзе трубка, на якое навіваюцца ніткі і якое ўстаўляецца ў чайноў пры тканні', іі'сте 'есці' і інш., але: хл'ів і хлыт, те'н'.*

Яркай і спецыфічнай асаблівасцю гаворкі – гэта наяўнасць галоснага [і] на месцы *ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля мяккіх губных: *б'іда, в'ідро, м'ішок, п'ісок.* Аднак у падобных умовах могуць ужывацца і гукі [ы], [е], [а'] пасля цвёрдых зычных: *бы'да, мышок, песок, ва'дро.* На месцы ж *е ў першым пераднаціскным і націскным складзе тут зафіксаваны адпаведна галосныя [а] і [е] пасля мяккіх губных: *в'асна, в'эсна і інш.*

Істотнай і адрознай адметнасцю гаворкі з'яўляецца таксама рэалізацыя галосных [e], [ы], [e^а], [i] на месцы *е (*ь) у першым пераднаціскным складзе пасля цвёрдых, часам паўмяккіх і мяккіх *з, *н, *с, *т, *д: *земн'а* 'зямяля', *нема*, *село*, *ден'ок*, *зымл'а*, *ныма*, *сыло*, *се'ло*, *те'п'ар*, *д'е'н'ок*, *н'іма*.

Значная і характэрная асаблівасць гаворкі – гэта вымаўленне галосных [a], [e] на месцы *ѣ ў пераднаціскных і паслянаціскных складах у наступных словах: *wз'ала*, *уз'ала*, *зл'аканс'а*, *зл'акатыс'а*, *hled'iv*, *hled'iv* 'даглядаў', *зайац*, *паміят*, *памн'ат*, *зайец*, *пам'ет*.

Найбольш яркая і выразная адметнасць гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта розная рэалізацыя зычных. Губныя як мяккія, так і цвёрдыя перад рэфлексамі *е, *ѣ: *v'асна*, *v'есна*, *б'арух*, *v'ачур*, *n'арш'і*, *до'м'ана*, *до'м'ене*^а, *б'іда*, *v'ідро*, *м'ішок*, *n'ісок*; *берох*, *вечор*, *перш'ій*, *быда*, *мышок*, *песок*, *ва'дро* і інш.; губныя толькі мяккія перад рэфлексамі *і: *ро'б'ете*, *ло'v'ете*, *м'еска*, *куп'ев*, *куп'ев*, *n'ісате*, *заб'ірате* і інш. Пярэднеязычныя *з, *н, *с, *т, *д цвёрдыя, часам паўмяккія і мяккія перад рэфлексамі *е (*ь): *земн'а*, *нема*, *село*, *ден'ок*, *зымл'а*, *ныма*, *сыло*, *се'ло*, *те'п'ар*; *д'е'н'ок*; *н'іма*; гэтыя ж зычныя толькі цвёрдыя перад *і, зычны *л – перад *е, *і: *зыма*, *нэвка*, *ко'сете*, *хо'дете*; *але*, *лед*, *поле*; *ко'ле*, *лепа*, *лете*, *хо'деле*.

Паказальнай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца таксама ашвардзенне паўмяккіх *д, *т перад рэфлексамі *е, *і: *ден*, *те'п'ар*, *тэхо* 'ціха', *хо'дете*. Мяккія ж *д, *т захаваліся на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: *носыт*, *ходыт*, *нос'ат*, *ход'ат*. Аднак перад рэфлексамі націскага *ѣ адзначана розная рэалізацыя мяккіх *д, *т: *д'ід*, але: *те'н*. Часам перад галоснымі [e], [i], [a], [o], [y] вымаўляюцца афрыкаты [ц], [дз]: *вусц'е* 'чалеснікі (уваходная выемка ў печы)', *ко'сц'енка* 'касцяніцы (лясная травяністая ягадная расліна)', *хо'ло'васц'ік* 'апалонік (хвастатая лічынка жабы)', *кац'ах'е* 'суквецце на дрэвах', *сц'обка* 'кладоўка ў хаце', *хузdz'ір* 'ніжняя частка снапа', *дз'убка* 'дзюба (у птушак)'.

Адрозная адметнасць гаворкі – гэта пераход цвёрдых зычных у мяккія ў спалучэннях *гы, *кы, *хы, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку: *до'wh'і*, *ко'ро'тк'і*, *тэх'і* 'ціхі'; *до'wh'e*, *ко'ро'тк'e*, *тэх'e* 'ціхае'.

Значнай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца наяўнасць як мяккіх і паўмяккіх, так і цвёрдых *р, *ж, *ч, *ш, *ц у пэўных пазіцыях: *по'р'ізав*, *по'р'ізав*, *р'ічка*, *hp'ix*, *на дво'р'і*, *hp'іб'е*, *пр'еле*, *св'іж'іна* 'свежына', *жс'ар'абне* 'жарабя', *ж'інка*, *на м'аж'і*, *жс'еба*, *жс'ер*, *ву'ж'ене* 'ажыны', *д'івч'іна*, *по'но'ч'е*, *во'ч'е* 'вочы', *пад'ар'іц'а* 'падчарыца /няродная дачка мужа ці жонкі', *ч'ар'оны* 'чырвоны', *волоч'ете* 'баранаваць', *ду'шч'і*, *ду'шш'і* 'дужэйшы', *до'р'ішш'і* 'даражэйшы', *ш'іст* 'шэсць', *ш'епка*, *мо'ло'дец'а* 'маладзіца', *кур'іц'а*, *вульц'а*, *ц'іўка*, *ц'ап*, *на ко'нц'і*, *палец* 'палец', *хлоп'ац* і інш. і *порадок*, *раб'ена* 'рабіна', *йожжык*, *др'іжселе*, *др'іжсале* 'дрыжалі', *чо'бур* 'чабор', *чапате* 'чапаць', *кльк'ача* (бусен) 'клякоча (бусел)', *коше'ль* 'кашэль (вялікая кашолка, звычайна з лучыны)', *цаца*, *хлопце* і інш., але: *жыv'а*, *жс'iv'e* 'жыве', *вжс'а*, *вжсе* 'ужо'.

Істотная адметнасць гаворкі – гэта зычны ***в**, што паходзіць з ***в**, ***л**. У становішчы перад галосным ён даў рэфлекс губна-зубнога [v]: *vata*, *vo'da*, *vol'ny*, *v'it'or*, *v'achur*, *plyvu*, *ho'lo'va*, *ove's* ‘авёс’ і інш. Аднак у пазіцыі пасля галоснага і ў пачатковым становішчы перад звонкімі зычнымі і санорнымі ён рэалізуецца ў губна-губны [w], перад глухімі – у губна-зубны [v]: *prawa*, *dowh'i*, *kowzaty's*, *wz'ala*, *wo'ivaty's* ‘адзявацца’, *de'p'e'wle'ny* ‘драўляны’, *wi'un* ‘уюн’, *owios* ‘авёс’, *shchaw'ux* ‘шчаўе’, *wm'ivaty's'a*, *w l'ice* ‘у лесе’ і інш.; *di'v'ina*, *nevka*, *ci'ivka*, *lavka*, *bo'iev's'a*, *zl'akav's'a*, *vkrop* ‘укроп’, *vnart'y* /*k'in'* / ‘наравісты / конь/’, *v xate* ‘у хаце’ і інш. Гэтыя ж зычныя зафіксаваны і ў пазіцыі пасля галоснага на канцы слова: *p'iw*, *p'iv*, *xl'iv*, *hlyw*, *hled'iw*, *hled'iv*, *kup'ew*, *kup'ev*, *po'm'new*, *po'm'nev* і інш.

Вельмі выразнай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца вымаўленне фрыкатыўна-фарынгальнага зычнага [h]: *hustei* ‘густы’, *holo'd*, *o'ho'rod*, *had'uka*, *z no'h'e* ‘з нагі’ і інш.

Паказальная адметнасць гаворкі – гэта захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі: *v'iz*, *dub*, *nyzh*, *b'ib*, *kr'ezh* ‘крыж’, *che'p'e'z* ‘цераз’, *mo'roz*, *holo'd*, *ma'du'id* ‘мядзведзь’, *b'ily hr'eb* ‘баравік’ і інш.; *hubka*, *zahnadka*, *kazka*, *nyzhka*, *dz'ubka*, *lyzhko* ‘ложак’ і інш., але: *lekho* ‘лёгка’, *h'itk'e'iy* ‘гадкі, брыдкі’, *duish'i*, *duich'i*.

Істотнай асаблівасцю гаворкі з'яўляецца рэалізацыя на месцы спалучэння “мяккі зычны + **ь**” у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: *z'il'l'e*, *ho'l'l'e'ch'e* ‘галлэ’, *nas'in'n'e*.

І апошняя адрозная і значная адметнасць гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта наяўнасць прыстаўных [v], [h], часам іх адсутнасць перад галоснымі [o], [y]: *vo'rate* ‘араць’, *vozero*, *vos'en*, *vo's'an*, *vo'hon* ‘агонь’, *vuho*, *vo'ch'e*, *vostr'e* ‘вострыя’, *vu'lyci'a*, *vu'zh'ene*, *hostr'i* ‘востры’, *hostr'e* ‘вострыя’, *huzdchka* ‘вездэчка’, *hu'шко* ‘вушка’, *hostro'w*, *hostro'v* ‘востраў’, *Nolana* ‘Алена’, *osen*, *och'e* ‘вочы’, *onucha*, *onuch'e* ‘ануча, анучы’ і інш. Аднак у словаформе *nivodnaga* адбылося адпазненне каранёвых гукаў: *n'idnoho*.

Такім чынам, праведзенае комплекснае дыялекталогічнае даследаванне гаворкі вёскі Павіцце Кобрынскага раёна дазволіла выявіць найбольш тыповыя фанетычныя рысы, якія ўказваюць на яе генетычную прыналежнасць да тараканскага дыялектнага тыпу. Разам з тым мова жыхароў гэтага паселішча мае і свае спецыфічныя прыкметы. Акрамя таго, даследаваная гаворка характарызуецца пэўнай колькасцю асаблівасцей, якія ўласцівы для паўднёвазагародскага дыялектнага тыпу. Апошняя можа быць звязана з тэндэнцыяй да трансфармацыі гаворкі ў накірунку да паўднёвазагародскага тыпу [5, с. 528, 530; 8, с. 150–157, 201–202, 204–206, 209–212; 9, с. 133–135, 136–137; 10, с. 25–28, 38–39].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Брестская область [Карты]: общегеогр. атлас / сост. и подгот. к печати РУП «Белкартография» в 2003 г.; ред. Н. И. Шлык. – 1 : 200 000, 2 км в 1 см. – Минск : Белкартография, 2003. – 1 атлас (33 с.): цв.

2. Павіцце [Электронныя рэсурсы] // Вікіпедыя : свабод. энцыкл. – Рэжым доступу: <https://be.wikipedia.org/wiki/Павіцце>. – Дата доступу: 20.09.2021.

3. Павіццеўскі сельсавет [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя : свабод. энцыкл. – Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Павіццеўскі_сельсавет. – Дата доступу: 20.09.2021.

4. Гарады і вёскі Беларусі: энцыклапедыя / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2007. – Т. 4, кн. II: Брэсцкая вобласць – 608 с.

5. Памяць: Кобрын. р-н: гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / рэдкал.: Г. К. Кісялёў [і інш.]; рэд.-уклад. Л. Р. Казлоў. – Мінск: БелТА, 2002. – 624 с.

6. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты]: у 3 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск: Белкартаграфія, 2009. – Т. 1. – 2009. – 1 атлас (244, [3] с.).

7. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст: БрДТУ, 2013. – 322 с.

8. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы: дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск: Выш. шк., 2003. – 293 с.

9. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // *Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi* / red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Żygalova. – Lublin – Wisznice, 2015. – S. 129–143.

10. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук; рэд. М. І. Талстой; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.